

TÍTOL: Artesana de Tlatilco realitzant figuretes ceràmiques.

AUTORES: Elena Protogerou Balestra (il·lustració) i Ubaldo Villarejo Lucio (context arqueològic).

DESCRIPCIÓ DE L'ESCENA:

En aquesta escena hem volgut destacar la implicació de la dona en l'elaboració de les figuretes ceràmiques en el context de la cultura ceramista de Tlatilco, una de les primeres societats agrícoles de Mesoamèrica, assentada a la Vall de Mèxic entre el 1.300 i el 800 a.n.e. —període Preclàssic—. L'abandonament del model caçador-recol·lector va significar canvis tant en l'àmbit cultural, és a dir, amb el desenvolupament d'un complex sistema mític i ritual; com en el social, amb una incipient estratificació de la població. Trobem bona mostra d'aquests canvis en la complexitat del sistema funerari, ben estudiat a partir de les excavacions. Aquestes han permès traçar un panorama bioarqueològic en què ens hem basat per a reconstruir l'escena que ací presentem.

L'estudi osteològic de les restes trobades ha determinat, d'una banda, que no existiria un dimorfisme sexual molt marcat, ja que els ossos dels dos sexes són massius i amb fortes insercions musculars. Açò assenyala que tampoc es donaria una divisió del treball per gènere sinó per aptitud física. D'altra banda, trobem, de nou en els dos sexes, entesopaties en la ròtula i la tibia, i en el calcani només en el cas femení. Aquestes lesions poden haver estat causades per romandre durant

un temps prolongat en posició de genolls¹. Aquestos dos factors ens han portat a deduir que la participació de les dones en l'elaboració d'aquestes figuretes ceràmiques seria més que probable, i que, a més a més, la posició en què es realitzarien seria a genolls, asseguda sobre les cames plegades i amb els peus estirats.

També ens hem fonamentat en l'estudi osteològic per a la caracterització de la nostra protagonista, que presenta dues modificacions corporals permanents: la deformació craniana², un tret cultural característic d'aquest grup i comú a l'Amèrica prehistòrica —en aquest cas hem intentat representar-ne una tabular obliqua—, i la perforació lobular amb l'ús d'orelleres —l'exostosi auditiva detectada pot haver estat causada pel seu pes³, per això hem representat el lòbul de l'orella caigut—.

Pel que fa a la indumentària, com assenyalen els estudis, l'hem representada vestint el que seria la peça bàsica femenina, la falda o *cueitl*⁴, fet d'ixtle, la fibra del *maguey* o agave⁵ —molt més comuna que el cotó—. Es tracta d'un drap rectangular fet en teler que envolta el cos per davall de la cintura, que de vegades podria estar cosit, per que ací representem nuat en si mateix. Aquesta és l'única peça que porta, amb el tors descobert —aquest tipus d'indumentària resultaria més comuna per a la posició que ja hem comentat adés—. Quant a l'ornamentació, a més de l'orellera ja esmentada, hem dibuixat penjant del seu coll un collar de comptes de petxina inspirat en un real conservat al Museo Nacional de Arqueología de Mèxic⁶. A l'hora de dibuixar els cabells i la tonalitat de la pell, ens hem basat en l'etnologia de la zona.

L'escena es desenvolupa en un ambient domèstic. La protagonista es troba a l'entrada del que seria la casa familiar. Tot i que no hi ha vestigis conservats de les cases de Tlatilco, es pensa que es tractaria d'una estructura rectangular construïda amb materials peribles, com palmes i baixareque⁷. El que sí que està acceptat actualment és que els difunts de la família se soterraven baix de l'habitatge, adquirint aquest un sentit simbòlic que més tard reprendrem⁸. Hem envoltat l'estructura amb una plantació de dacsa, fent referència, d'una banda, al desenvolupament de

¹ SALAS CUESTA, María Elena; HERNÁNDEZ ESPINOZA, Patricia Olga, 1994, p. 76-80.

² SALAS CUESTA, María Elena; HERNÁNDEZ ESPINOZA, Patricia Olga, 1994, p. 71-74.

³ SALAS CUESTA, María Elena; HERNÁNDEZ ESPINOZA, Patricia Olga, 1994, p. 77.

⁴ STRESSER-PÉAN, Claude, 2013, p. 25.

⁵ STRESSER-PÉAN, Claude, 2013, p. 13.

⁶ MEDIATECA INAH (data de consulta: 15-XI-2022), <<https://mediateca.inah.gob.mx/repositorio/islandora/object/objectprehispanico%3A18951>>.

⁷ VELA, Enrique, 2010, p. 41-43.

⁸ GARCÍA MOLL, Roberto, 1999, p. 20-23.

l'agricultura d'aquesta cultura i, d'altra, a la importància que la dacsa té en el món mesoamericà, un ingredient fonamental no només de la dieta mesoamericana, sinó també de la seua cosmovisió⁹.

Amb l'objectiu de ressaltar la figura de la nostra protagonista, l'hem situada enmig de la composició, enquadrada pel marc de la porta i assegurada sobre un *petate*, una estora feta de palma vegetal d'ús comú en activitats artesanals, que es durien a terme fora de les cases. Pel que fa a les figuretes, aquestes estan realitzades mitjançant les tècniques del modelatge i el pastillatge, i a voltes amb brunyit. Per aquesta raó hem dibuixat fang humit i dos recipients ceràmics amb aigua. A més, sobre l'estora veem tres figuretes ja modelades per encara inacabades, ja que el procés acabarà amb la cocció i posterior aplicació de pigments blancs, negres, grocs i/o rojos—possiblement cinabri i hematites per a aquest últim¹⁰—. De totes les figuretes trobades en Tlatilco, hem intentat que les representades es correspongueren amb el conegut com a Tipus D4, caracteritzat per l'esteotopígia¹¹—present, junt amb el D2, en l'enterrament 27, un dels més significants, on també s'han trobat comptes de petxina¹² que recordarien al collar del dibuix—. Les figuretes, en la imatge, corresponen a les mides de les reals, de petites dimensions.

Les activitats de manteniment —cuidar, parir, alletar, nodrir, guarir, conservar la memòria familiar— han sigut desplaçades a un lloc secundari per la Història. Encara que no hi haja una interpretació clara del significat d'aquestes figuretes, el fet que hagen sigut trobades en enterraments les dota d'un entramat de significats que s'emmarquen dins d'un complex ritual funerari en què la dona, al ser tant l'autora com la imatge representada, pren un paper actiu i fonamental que, a través de la nostra il·lustració, volem reivindicar.

⁹ VELA, Enrique, 2021b, p. 62-70.

¹⁰ SANTASILIA, Catharina Eleonora, 2019, p. 115.

¹¹ MEDiateca INAH (data de consulta: 5-XI-2022), <<https://mediateca.inah.gob.mx/repositorio/islandora/object/objetoprehispanico%3A19277>>.

¹² SANTASILIA, Catharina Eleonora, 2019, p. 163.

BIBLIOGRAFIA:

- BERNAL-GARCÍA, María Elena. “Reclaiming Tlatilco’s figurines from biased analysis”. En: MCINTYRE, K.K. (ed.); PHILLIPS, R.E. (ed.), *Woman and Art in Early Modern Latin America*. Leiden: Brill, 2006, p. 149–180.
- ENCARNA SANAHUJA YLL, María. *Cuerpos sexuados, objetos y prehistoria*. Madrid: Ediciones Cátedra, 2002.
- FUNDACIÓN CULTURAL ARMELLA SPITALIER. “Diosas y Mortales: Las mujeres en época prehispánica”. *Diosas y Mortales: Las mujeres en época prehispánica*, 2008a, n. 11.
- FUNDACIÓN CULTURAL ARMELLA SPITALIER. “Ofrendas ancestrales en el corazón de Mesoamérica. Ritos mortuorios en el México prehispánico”. *Ofrendas ancestrales en el corazón de Mesoamérica. Ritos mortuorios en el México prehispánico*, 2008b, n. 16.
- FUNDACIÓN CULTURAL ARMELLA SPITALIER. “Tlatilco. El lugar de las cosas ocultas”.
- *Fundación Cultural Armella Spitalier*, 2008c, n. 18.
- FUNDACIÓN CULTURAL ARMELLA SPITALIER. “Historia y presencia del vestido en el México prehispánico”. *Historia y presencia del vestido en el México prehispánico*, 2011, n. 20.
- GARCÍA MOLL, Roberto. “Tlatilco. Prácticas funerarias”. *Arqueología Mexicana*, 1999, vol. VIII, n. 40, p. 20-23.
- JOYCE, Rosemary. “Burying the Dead at Tlatilco: Social Memory and Social Identities”. *Archeological Papers of the American Anthropological Association*, 2001, vol. 10, n. 1, p. 12-26.
- MEDiateca INAH. “Figurilla antropomorfa”. En: <https://mediateca.inah.gob.mx/repositorio/islandora/object/objetoprehispanico%3A18927> (data de consulta: 7-XI-2022).
- MEDiateca INAH. “Figurilla antropomorfa”. En: <https://mediateca.inah.gob.mx/repositorio/islandora/object/objetoprehispanico%3A19281> (data de consulta: 7-XI-2022).
- MEDiateca INAH. “Figurilla antropomorfa”. En: <https://mediateca.inah.gob.mx/repositorio/islandora/object/objetoprehispanico%3A19277> (data de consulta: 5-XI-2022).
- MEDiateca INAH. “Entierros de Tlatilco (154)”. En: <https://mediateca.inah.gob.mx/>

[repositorio/islandora/object/objtoprehispanico%3A18797](https://repositorio.inah.gob.mx/repositorio/islandora/object/objtoprehispanico%3A18797)> (data de consulta: 15-XI-2022).

- MEDIATECA INAH. “Cuenta”. En: <https://mediateca.inah.gob.mx/repositorio/islandora/object/objtoprehispanico%3A18951>> (data de consulta: 15-XI-2022).
- MUNIZAGA, Juan R. “Deformación craneana intencional en América”. *Revista Chilena de Antropología*, 1987, n. 6, p. 113-147.
- PLUNKET NAGODA, Patricia; URUÑUELA, Gabriela; DE GUEVARA, Ladrón. “Las casas del Preclásico en el Altiplano Central”. *Arqueología Mexicana*, 2016, vol. XXIV, n. 140, p. 41-47.
- RIEFF ANAWALT, Patricia. “Atuendos femeninos del México antiguo”. En: <https://arqueologiamexicana.mx/mexico-antiguo/atuendos-femeninos-del-mexico-antiguo>> (data de consulta: 20-XI-2022).
- SALAS CUESTA, María Elena; HERNÁNDEZ ESPINOZA, Patricia Olga. “Tlatilco, México: una aldea del Preclásico. Un ejemplo de adaptación al medio ambiente. Perfil biocultural”. *Anales De Antropología*, 1994, vol. 31, p. 63-87.
- SANTASILIA, Catharina Eleonora. *Identity, Ceramic Variability, and Sociopolitical Transformation at Early Formative Tlatilco, Mexico*. EEUU: Universitat de Calif rnia Riverside, 2019.
- STRESSER-PÉAN, Claude. *De la vestimenta y los hombres. Una perspectiva histórica de la indumentaria indígena en México*. Ciutat de Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 2013.
- VELA, Enrique. “Las casas del Preclásico en el Altiplano Central”. *Arqueología Mexicana*, 2010, n. 140, p. 15-22.
- VELA, Enrique. “El maíz mexicano en la historia”. *Arqueología Mexicana*, 2021a, vol. VIII, n. 98, p. 34-54.
- VELA, Enrique. “Lo divino, lo humano... El maíz en la cosmovisión mesoamericana”. *Arqueología Mexicana*, 2021b, vol. VIII, n. 98, p. 62-70.
- WEITLANER JOHNSON, Irmgard. “El vestido prehispánico del México antiguo”. En: [https:// arqueologiamexicana.mx/mexico-antiguo/el-vestido-prehispanico-del-mexico-antiguo](https://arqueologiamexicana.mx/mexico-antiguo/el-vestido-prehispanico-del-mexico-antiguo)> (data de consulta: 22-XI-2022).